

УДК 373.32 (477)

О.В. Головка

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ УСРР (20-і – ПОЧАТОК 30-х рр.)

У статті розглядається проблема, як роль і місце дошкільного виховання, яке визначили йому тогочасні ідеологи переможної пролетарської революції в загальному розвитку освітньої системи держави.

Ключові слова: радянська система освіти, дошкільне виховання, заклади суспільного виховання

В статье рассматривается роль и место дошкольного воспитания, которое ему определили идеологи победившей пролетарской революции в общем развитии образовательной системы государства.

Ключевые слова: советская система образования, дошкольное воспитание, заведения общественного воспитания.

A role and place of preschool education which the ideologists of winning proletarian revolution defined him in general development of the educational system of the state is examined in the article.

Key words: soviet system of education, preschool education, establishments of public education.

Постановка проблеми. До цього часу проблеми становлення дошкільної системи виховання радянської України у 20 -і рр. залишались за межами уваги дослідників.

Аналіз актуальних досліджень. Розвиток шкільної, професійної і вищої школи в Україні у ХХ ст. вивчено досить ґрунтовно за радянський період [35], в роки незалежності [1], і навіть закордонними істориками [19]. Проте в цих працях дошкільне виховання згадувалось лише в контексті загального розвитку освіти як другого-рядний аспект.

Мета статті: проаналізувати роль і місце дошкільного виховання, яке визначили йому тогочасні ідеологи переможної пролетарської революції в загальному розвитку освітньої системи держави.

Основний матеріал. З перемогою радянської влади питання дошкільного виховання посіло своє місце у загальній системі освіти, яку почали впроваджувати більшовики спочатку у промислових регіонах у 1919 р., а потім і на усій території УСРР. Згідно з партійною програмою та рішеннями радянського уряду, виховання дітей, починаючи з наймолодшого віку, повинно було стати прерогативою суспільних органів виховання. Прихильником нової педагогіки став Г. Гринько – нарком народної освіти УСРР. Під його керівництвом було розроблено концепцію радянської системи освіти згідно з якою сім'я не могла бути центром виховного процесу, оскільки він вважав, що в Україні відбувалася

деградація традиційних сімейних основ і виховання дітей відбувалося під впливом вулиці [4].

На початку 20-х рр. відбувалось інтенсивне створення державних закладів виховання. Це зумовлювалось наступними чинниками:

- економічна розруха в Україні на початку 20-рр. внаслідок першої світової, а пізніше й громадянської воєн, прирєкла понад один мільйон дітей на голодну смерть [22, с. 29]. Державні органи вимушені були взяти на себе певні зобов'язання по забезпеченню знедолених дітей;
- державне дошкільне виховання мало відповідати основним положенням радянської концепції освіти, тобто повній заміні усіх навчальних та виховних закладів дитячим будинком [27, с. 26-28].
- активне залучення жінок до сфери суспільного виробництва;
- відбувалася руйнація старої дореволюційної педагогіки, яка розглядала дошкільне виховання лише як вимушений захід для працюючих батьків та дітей-сиріт, надаючи перевагу родинному вихованню дитини [29, с. 223].

Уряд радянської України вважав за необхідне інтенсивно розвивати систему дошкільного виховання як один з найбільш важливих чинників збереження життя дітей, які залишилися без батьків. Поруч з тим, ставилося завдання впровадження комуністичної ідеології у виховання і свідомість підростаючого покоління.

У розвитку системи дошкільного виховання 20-х–на початку 30-х рр. можна виділити два основних етапи. Перший (1919–1923 рр.) - ха-

рактизувався бурхливою диференціацією мережі, стихійністю її розгортання, соціальною спрямованістю. Значну допомогу у формуванні мережі соціального виховання надавала республіканському Народному комісаріату освіти спеціально створена декретом РНК УСРР від 14 червня 1919 р. «Рада захисту дітей» яку очолював Голова РНК Х. Раковський [26, с. 4]. До її складу входили народні комісари охорони здоров'я, соціального забезпечення, продовольства, землеробства, а також завідувачка жіночого відділу ЦК КП(б)У. Положення «Про Раду...» наділяло цей орган досить значними повноваженнями, що давало змогу оперативної і комплексно вирішувати питання захисту дітей [32, с. 6]. Аналогічні структури створювались на місцях. При органах народної освіти в губерніях і повітах формувались місцеві «Ради захисту дітей». Статут про губернські «Ради захисту дітей» був підписаний головою «Ради...» 25 червня 1920 р. [34]. Однією з функцій «Рад...» було влаштування у містах спеціальних безплатних їдалень для дітей дошкільного віку. Прикріплені до таких їдалень діти або отримували один раз на день гарячу їжу, або їхнім батькам видавали хліб, крупу, борошно, овочі, інколи цукор [10].

На підставі рішень органів освіти і при активній підтримці «Ради захисту дітей» на початку 20-х рр. повсюдно відкривались дитячі ясла, садки, клуби, комуни, майдани, денні дитячі будинки. Так, наприкінці 1920 р. в Одеській губернії налічувалось 65 дошкільних закладів [32], у Харківській – 70 [10], у Донецькій - 92 [6]. Усього в Україні наприкінці 1920 р. нараховувалось 830 дитячих садків, де виховувалось 45859 дітей [5, с. 104]. У липні 1921 р. «Рада захисту дітей» при Чистяківському районному відділі народної освіти Донецької губернії прийняла рішення про створення зразкового дитячого садка [7]. Дитячі садки часто виникали на базі літніх дитячих майданчиків. Наприклад, у робітничих районах Харкова дитячі майданчики взимку перетворювались на дитячі садки на 50 - 100 дітей. Узимку діти залишались у садках на ніч. У зв'язку з цим, губернським відділом соціального виховання було вирішено розпочати їхню реорганізацію в дитячі будинки [15].

8 червня 1920 р. НКО УСРР видав постанову «Про денні дитячі будинки», які створювались в усіх містах і великих промислових центрах, куди зараховувались, у першу чергу, діти робітників [24, с. 27-28]. Денні дитячі будинки були покликані охопити тих дітей, батьки яких працювали на виробництві. Частина дітей відвідувала ці заклади вдень, частина залишалась на ніч протягом робочого тижня, але трап-

лялися випадки коли діти перебували в них постійно і декілька місяців. У 1921 р. практика перетворення дитячих садків на денні дитячі будинки була досить поширеною. Так, у Харкові за перший тиждень березня три садки було перетворено на денні дитячі будинки [11]. У Донецькому регіоні у цей же час п'ять садків також отримали статус денних дитячих будинків [8]. Загалом, протягом 1921–1922 рр. 23% дитячих садків було перетворено на денні дитячі будинки, чисельність яких на початку 1922 р. зросла до 383, де перебувало 18135 дітей [31, с. 662].

10 червня 1920 р. НКО УСРР прийняв постанову «Про організацію відкритих дитячих будинків», до яких приймалися сироти і діти, які залишились без догляду батьків у віці до 16 років [25, с. 19-20]. При відкритих дитячих будинках створювались їдальні, лазні, пральні, бібліотеки і майстерні. Під терміном «відкриті дитячі будинки» розумілись тимчасові заклади, які влаштовувались поблизу залізничних вокзалів і міських ринків. Безпритульні діти мали вільний доступ у ці заклади в будь – який час дня і ночі. Їхнє перебування у них було тимчасовим. Діти у цих закладах проходили санітарну обробку, їх годували. Хворих направляли на примусове лікування. Також виявляли неповнолітніх злочинців для подальшої ізоляції у колоніях. Основна маса дітей після короткочасного перебування у відкритому дитячому будинку фактично поверталась на вулицю. Відсоток дітей дошкільного віку, які перебували у відкритих дитячих будинках, був незначним.

1 липня 1920 р. НКО УСРР прийняв Декларацію «Про соціальне виховання дітей» [27, с. 23]. У цьому документі були накреслені конкретні шляхи, спрямовані забезпечити у країні соціальний захист безпритульних і голодуючих дітей, містились нові концептуальні положення щодо поступової заміни загальноосвітньої школи дитячим будинком, у якому виховуються усі діти віком від 4-х до 15 років.

25 вересня 1920 р. РНК УСРР затвердив представлену НКО «Схему народної освіти в УСРР», яка стала наріжною і для розвитку системи суспільного дошкільного виховання. Згідно з цією схемою, передбачалось утворення при губернських і повітових відділах освіти підвідділів соціального виховання. Вони поділялись на чотири секції: дитячих будинків, якій підпорядковувались інтернати для здорових дітей та дітей з дефектами розвитку; дошкільній секції підпорядковувались дитячі садки, дошкільні притулки та майдани; шкільній –школи, дитячі клуби, дитячі

бібліотеки, колонії. Остання секція - охорони дитинства - відповідала за правовий захист дітей [12].

У травні 1921 р. на спільному засіданні представників республіканських НКО і Наркомату охорони здоров'я, присвяченому соціальному вихованню дітей, функції між наркоматами розподілились таким чином: на НКО покладалась організація дитячих будинків, садків, денних дитячих будинків, а на Наркомздоров'я – організація санітарно-гігієнічних заходів у створених закладах. При губернських і повітових відділах охорони материнства і дитинства почали працювати педагогічні підвідділи і педагогічні секції для лікарського контролю за навчально-виховними закладами [13].

У березні 1923 р. у складі губернських відділів освіти були створені інспектури соціального виховання. На них покладалась організація та забезпечення діяльності закладів дошкільного виховання у губерніях і повітах. Вони контролювали виконання виховними та навчальними закладами політичних рішень партійних органів та директивних документів державних структур усіх рівнів. Щороку інспектури соціального виховання проводили ретельні перевірки усіх підвідомчих закладів [9]. Важливість новостворених інспектур полягала у тому, що вони збирали і узагальнювали статистику та іншу необхідну інформацію, розробляли нові регламентуючі документи з питань організації дошкільного виховання [3, с. 36].

У 1922–1923 рр. почали формуватися місцеві бюджети народної освіти, які постійно зростали, і за три роки удвічі перевищили державні асигнування на утримання галузі [30, с. 9]. Важливим досягненням цього періоду було встановлення стабільної грошової, а не натуральної заробітної платні освітянам [22, с. 58].

У цей період керівництво НКО УСРР вважало, що сім'я негативно впливає на виховання дитини нового суспільства. Нарком народної освіти УСРР Г. Гринька постійно наголошував на те, що «незмінно поширюється процес розпаду сім'ї та зменшується її значення як джерела виховного впливу» [5, с. 10], відстоював тезу щодо нездатності сім'ї позитивно впливати на виховання дитини. У 1922 р. стверджував, що «величезне послаблення сім'ї, особливо робітничої – незаперечний факт. Сім'я втрачає здатність турбуватися про дітей» [4, с. 11].

Таким чином, у підґрунтя радянської системи народної освіти в УСРР на першому етапі її розвитку було покладено соціальне виховання дітей віком від 4 до 15 років, яке передбачало розширення впливу суспільства на життя людини з витісненням «несуспільних» виховних впливів –

насамперед сім'ї. Окремі освітньо-виховні заклади – дитячий садок, школа, позашкільний заклад – повинні були злитися в «єдиний соціальний організм» з суспільним соціальним вихованням. Таким «організмом» мав стати дитячий будинок, у якому дитина перебувала б протягом усього «соцвихівського» віку [18, с. 42].

Оскільки проведення такої кардинальної реформи потребувало часу, НКО УСРР визнав за можливе тимчасове існування «окремих форм системи соціального виховання» - дитячого садка і школи. Але у перспективі дитячий будинок мав стати єдиною формою, яка б об'єднала у собі усі форми дитячого виховання і освіти [27, с. 28]. Разом з тим наголошувалось, що слід терміново розпочати перетворення існуючих типів освітньо-виховних закладів на дитячі будинки. Як неодноразово стверджувала А. Гендрихівська, одна з найбільш яскравих організаторів цієї справи протягом 1920–1923 рр.: «Дитячий садок - це не пролетарський заклад, він повинен відмерти. Ця система виховання відіграла свою роль. Наш виховний заклад – це дитячий будинок, де мешкають не тільки дошкільники, але й діти старшого віку. У нашому дитячому будинку всі діти, незалежно від віку, повинні виховуватися згідно з вимогами комуністичної педагогіки, в обстановці єдиного колективного життя» [2, с. 24]. У постанові НКО УСРР від 25 травня 1921 р. під назвою «Система соціального виховання дітей УСРР» зазначалося: «Дитячий будинок повинен затримувати своїх вихованців і після так званого дошкільного віку – аж доти, коли дитині буде 15 років» [20, с. 118].

Проте, загальний перехід до системи соціального виховання з її основою – дитячим будинком - був нереальним. Втім із матеріальних причин це було неможливо: не вистачало приміщень, спеціального обладнання, кваліфікованих педагогів. Навіть діти-сироти не завжди мали можливість перебувати у дитячих будинках. Слід також відзначити, що на нашу думку, це був досить шкідливий і утопічний комуністичний експеримент. З цих причин система освіти, задекларована в Україні на початку 20-х рр., не була реалізована у повній мірі, а вже у середині 20-х років від неї практично відмовилися.

Разом з тим необхідно констатувати, що за досить короткий термін, починаючи з 1919 р., в УСРР була створена досить ефективна система освіти, складовою частиною якої було і дошкільне виховання. Ця система передбачала радикальне реформування всієї мережі, системи

фінансування та кадрового забезпечення навчально-виховних закладів.

Наприкінці 1923 р. НКО України остаточно відмовився від ідеї повної заміни дошкільних та шкільних закладів дитячим будинком, яка була актуальною у найбільш важкі часи для країни (1919–літо 1922 р.). Це була вимушена, але виправдана політика. У дитячому будинку діти отримували притулок, регулярне, хоча й недостатнє, харчування, забезпечувались одягом і медичним обслуговуванням.

Протягом 20-х рр. дитячі садки продовжували своє існування як окремі освітньо-виховні заклади, хоча в цей час і не відбувалося їхнього широкого розповсюдження. Причиною був брак коштів. Звгальна картина мережі дитячих садків виглядає так: 1919 р. – 140 закладів, 1920 р. – 678, 1921 рік – 879. В подальші роки кількість їх постійно зменшувалася: 1922 р. – 104, 1923 р. – 170, 1924 р. – 148, 1925 р. – 118 [28, с. 106]. Це пояснювалось, насамперед, тим, що з переходом у 1921 р. до нової економічної політики (НЕПу) фінансування освітніх закладів, у тому числі й дитячих садків, було покладено на місцеві бюджети. Але місцеві бюджети не мали змоги забезпечити належне фінансування дошкільної мережі. На утриманні держави залишилися лише дошкільні заклади для хворих на сухоти та розумово відсталих дітей, а також дошкільні заклади, які були методичними центрами. Ситуація покращилася лише 1924 р. коли місцеві бюджети дещо зміцніли.

На другому етапі (1924–1933 р.) у суспільстві відбувалися процеси, які сприяли якісним та кількісним змінам у системі соціального виховання. У жовтні 1924 р. на III з'їзді працівників дошкільного виховання були затверджені заходи, спрямовані на розширення мережі [14]. Але цей процес об'єктивно стримувався відсутністю необхідної матеріальної бази. Тому дитячі ясла та садки створювались на базі загальноосвітніх шкіл, клубів, червоних кутків. Відкриті на основі дитячих садків на початку 20-х рр. денні дитячі будинки реорганізовувались у заклади інтернатного типу.

З початком індустріалізації країни, що призвела до широкого залучення у суспільне виробництво жінок та, у свою чергу, зробила необхідним відкриття у великій кількості виховних дитячих закладів. Але цей процес здійснювався досить складно. У 1928 р. дитячими садками було охоплено лише 0,75% дітей дошкільного віку [16, с. 5].

Про важливість проблеми свідчить і постановва ЦК КП(б)У 1929 р. «Про чергові завдання партії щодо роботи серед робітниць і селянок» [23, с. 19]. Згідно з цією постановою, необхідно

було якнайширше залучати жінок до участі у промисловому виробництві та суспільно-громадській діяльності. Це, у свою чергу, позитивно вплинуло на проблему розвитку мережі закладів дошкільного виховання. Матері-робітниця змушена була віддавати дитину дошкільного віку на виховання до дитячого садка або ясел.

На XI Всеукраїнському з'їзді Рад у травні 1929 р. в резолюції «Про стан і перспективи культурного будівництва» зазначалося, що розгортання мережі дошкільних закладів є невідкладним завданням на найближчі роки. Передбачалось довести мережу постійних та сезонних дошкільних закладів в УСРР до 3000 у промислових центрах. З проведенням колективізації сільського господарства проблема розширення мережі дошкільних закладів гостро постала і на селі. На початок 1930 року передбачалось відкрити 1500 таких закладів у сільській місцевості [21, с. 100].

Перспективним планом НКО передбачалось розгорнути мережу дошкільних закладів на всій території республіки для найбільш повного охоплення дітей віком до семи років: у 1930–1931 рр. – 215 тис. дітей (з них у місті – 80 тис., на селі – 135 тис.); у 1932–1933 рр. – 250 тис. (з них у місті – 100 тис., на селі – 150 тис.) [17, с. 104].

Виконання цих планів вимагало проведення великої організаційної роботи при участі державних органів влади та громадських організацій. В Україні цей рух по створенню дошкільних закладів набув масового характеру. В результаті його реалізації відбулися суттєві зрушення у розвитку суспільного дошкільного виховання. Динаміка їх така: на початку 1930 р. функціонувало 474 стаціонарних дитячих садка, в яких виховувалося 21328 дітей; на початку 1931 р. – 1,5 тис. дошкільних закладів на 74 тис. дітей. У 1933 р. мережа дошкільних закладів зросла до 5 тис. і відвідувало їх 272 тис. дітей [33, с. 56].

Висновки. Досліджуючи і узагальнюючи розвиток дошкільної системи виховання у радянській Україні 20-х–30-х рр., слід зазначити, що це був перехідний етап, який складався з двох періодів, коли суспільство відмовлялося від дореволюційної спадщини і активно шукало нові шляхи розвитку, спираючись на принципи нової педагогіки. Отже, попри усю складність, пов'язану з відсутністю необхідного фінансування, досвідчених фахівців, методичного забезпечення галузі, в УСРР була створена досить розвинута система суспільного дошкільного виховання. Вона знайшла своє місце у структурі народної освіти як її важлива складова частина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова Н. Становлення національної системи освіти в Україні 1917 – 1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Агафонова Н. - К., 1998.; Гупан Н. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Гупан Н. – К, 2000.; Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті рр. / Липинський В. - Донецьк, 2000.
2. Гендриховская А. Детский сад в свете пролетарской идеологии / Гендриховская А. // Путь просвещения. – 1923. - № 9 – 10. - С. – 1-26.
3. Гендрихівська А. Про дошкільний похід / Гендриховская А. // Радянська освіта.–1930.- № 1. – С. 35-37.
4. Гринько Г. Очередные задачи советского строительства в области просвещения / Гринько Г. – Харьков, 1920.
5. Гринько Г. Очерки советской просветительской политики / Гринько Г.– Харьков, 1923.
6. ДАДО. Ф. Р. 2580. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 58.
7. ДАДО. Ф. Р. 2580. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 27, 32.
8. ДАДО. Ф. Р. 2580. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 60.
9. ДАОО. Ф. Р. 150. Оп. 1. Спр. 317. Арк. 21, 22, 23.
10. ДАОО. Ф. Р. 150. Оп. 1. Спр. 317. Арк. 21, 22, 23.
11. ДАХО. Ф. Р. 820. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 11.
12. ДАХО. Ф. Р. 820. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 4 – 6.
13. ДАХО. Ф. Р. 820. Оп. 1. Спр. 123. Арк. 12,13.
14. ДАХО. Ф. Р. 820. Оп. 1. Спр. 982. Арк. 62 – 64.
15. ДАХО. Ф. Р. 820. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 9.
16. Дошкільне виховання. Матеріали до poradника : [допоміжна книга для робітників соціального виховання, студентів педагогічних вузів та батьків]. – Харків, 1928.
17. Закони та розпорядження в справі народної освіти. – Офіц. вид. - Харків, 1931. 18. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т.2.
18. Коляска І. Освіта в Радянській Україні / Коляска І. – Торонто, 1995. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Сірополко С. – К, 2001.
19. Культурне будівництво в Українській РСР (1917-1941 рр.) [зб. документів]. – К., 1969. – Т.1.
20. Культурное строительство в СССР 1917 – 1927 гг. [Документы и материалы]. – М., 1989.
21. Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УРСР у 20-ті роки. / Липинський В. – Донецьк, 2001.
22. Морозова Н. Громадськість і дошкільне виховання / Морозова Н. // Шлях освіти. – 1929. - № 10. – С. 18–22.
23. Про денні дитячі будинки [Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УРСР].– Харків, 1920. – Вип. 1.
24. Про організацію відкритих дитячих будинків [Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УРСР]. – Харків, 1920. – С. 19-20. - Вип.2.
25. Про Ради захисту дітей [Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УСРР]. - Харків, 1920. – Вип. 2.
26. Про соціальне виховання дітей [Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УРСР]. - Харків, 1920. - Вип. 1.
27. Радянське будівництво на Україні у 1919–1930 рр. [Збірник документів і матеріалів] – К., 1957.
28. Русова С. Вибрані твори. / Русова С. - К., 2001.
29. Ряппо Я. Новий етап в праці Наркомосвіти / Ряппо Я. // Радянська освіта.–1925.- № 1.– С. 8-12.
30. Сірополко С. Історія освіти в Україні. / Сірополко С. – К., 2001.
31. Статут про губернські Ради захисту дітей [Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УРСР].- Харків., 1920.
32. Улюкаєва І. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні (1919–1940 рр.). / Улюкаєва І. – К., 2003.
33. ЦДВАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 15 – 19.
34. Ясницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.). / Ясницький Г. – К., 1965; Бондар А. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР. / Бондар А. – К, 1968.